

Yıldırım, Rıza (2012). “Geleneksel Alevîlikten Modern Alevîliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”. Ankara: *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 62, ss.135-162.

**TAARRUZ, SAVUNMA VE RİCAT:
I. DÜNYA SAVAŞI'NDA SİNA-FİLİSTİN CEPHESİ (1914-1918)**

Murat ÖZGAN

İnönü Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı

m.ozgan2003@gmail.com

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesine neden olan I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı orduları Avrupa, Asya ve Afrika olmak üzere üç farklı kıtada ve birçok farklı cephede İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa ve Rusya) orduları ile mücadele etmiştir. Savaşa Almanya güdümünde İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan ve sonradan Bulgaristan) saflarında dâhil olan Osmanlı İmparatorluğu; harp sahasını genişletmesi, jeopolitik önemi ve İtilaf Devletleri'nin savaş müddetince Orta Avrupa'da kuvvet çoğunluğu sağlamasının önüne geçmesi nedenleriyle savaşın seyrine büyük tesirde bulunmuştur. Bu kapsamda; genelde savunma harbini kabul ve icra eden Osmanlı birlikleri sırasıyla Kafkasya ve Sina cephelerinde taarruzi harekâta bulunmuştur. Alman Genelkurmayı liderliğinde planlanan her iki taarruz harekâtı da hedefine ulaşamamış ve sonuçta büyük çaplı asker ve toprak kayıplarını beraberinde getirmiştir. “*Taarruz, Savunma ve Ricat I. Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin Cephesi (1914-1918)*” isimli çalışmamıza konu olan Sina-Filistin Cephesi; 1915 yılı başlarından 1918 yılı sonlarına dek yaklaşık 3,5 yıl süren sürekli ve uzun mücadelelere sahne olması, taarruzdan savunmaya ve geri çekilmeye uzanan harekât sürekliliği ile harp tarihi açısından diğer cephelerden ayrılmaktadır. Sırasıyla Birinci ve İkinci Kanal taarruzları ile doruk noktasına ulaşan Osmanlı ileri harekâtı Gazze-Birüssebi hattında mevzi savunmasına dönüşmüş, Kudüs'ün İngilizler tarafından işgal edilmesini müteakiben de Orta Anadolu Toroslarında (Halep Kuzeyi) son bulacak bir ricat harekâtıyla son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Kanal Harekâtı, Gazze Savaşları, Filistin Cephesi, Nablus Meydan Muharebesi, Osmanlı Ordusu, İngiliz Ordusu.

ASSAILMENT, DEFENSE AND RETREATMENT:

THE SINAI-PALESTINIAN FRONT IN THE WORLD WAR I (1914-1918)

ABSTRACT

In the World War I which causes the Ottoman Empire to be deleted in the scene of history, the Ottoman Army fought on three different continents including Europe, Asia, and Africa and on many fronts with the Allied States (England, France, and Russia). The Ottoman Empire, which was included under the direction of German with the central powers, expanded the military sites and also prevention

the gathering of major forces across the Central European forces thus it had a great influence on the course of the war. In this context, the Ottoman troops who had been playing a mainly defensive war made attacks in turn on the Caucasus and the Sinai fronts. Both offensive operation plans which were under the leadership of the German General Staff couldn't reach its goal and at last it caused large-scaled military and terrain loss. The Sinai-Palestinian Front, the subject to this study "*Assailment, Defensive and Retreat: The Sinai-Palestinian Front In The World War I (1914-1918)*" is separated from many other fronts because of being the scene of a large struggle, which lasted from the beginning of 1915 to the end of 1918, approximately took 3.5 years, and of continuity of military operation ranging from assailment to defence and retreatment. The Ottoman advanced operation reached a peak, by Channel Expedition I and II turned to defence after Jerusalem was occupied by the British. This assailment ended with a retreatment which ended on Central Anatolia Taurus Mountains (Northern Aleppo).

Keywords: The World War I, Channel Expedition, Gaza Battles, Palestine Front, Battle of Megiddo, Ottoman Army, English Army.

GİRİŞ

Balkan Savaşları'nda tarihinin en ağır ve acı yenilgilerinden birisini alan Osmanlı İmparatorluğu savaş sonunda sadece Doğu Trakya toprakları dışında kalan tüm Balkan topraklarını kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda yüzyıllar boyunca kendisine tebaalık eden Balkan uluslarından askeri anlamda ağır bir darbe alarak uluslararası alanda müthiş bir itibar kaybına uğramıştır. Söz konusu maddi ve manevi kayıplarını telafi etmek amacıyla da I. Dünya Savaşı'na dâhil olmuştur.

Bu kapsamda; Balkan Harbi diplomasisinden de dersler çıkaran Bab-ı Ali; sırasıyla Londra ve Paris'e, son olarak da Çar Nikola'nın Lividia'da bulunan yazlık sarayına uzlaşma heyetleri göndermiştir. Bilinen genel kanının (İttihatçıların Alman hayranlığı ve sıkı Alman müttefikliğinin) aksine Osmanlı-Alman İttifakı öncesinde ulusal çıkarlara daha yakın seyreden İtilaf Bloğu ile uzlaşma aranmış, lakin İttihat ve Terakki yönetimine olumlu cevap verilmemiştir.¹

Harbin arifesinde İtilaf Devletleri safında kendisine yer bulmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu, umduğunu bulamayınca tarafsızlık politikası gütmeye başlamış, harbin başlamasını ve şekillenmesini müteakip kendi bekasının da tehdit altında olduğunu fark eden

---

¹Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 54.

İstanbul Hükümeti Berlin Hükümeti ile anlaşmayı müteakip “Karadeniz Baskını”² ile Mihver Devletleri safında fiilen I. Dünya Savaşı’na girmiştir.

Cihan Devleti Osmanlı İmparatorluğu’nun 29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz sularında başlayan son savaşı, tam olarak dört yıl sonra fiili olarak 30 Ekim 1918 tarihili Mondros Ateşkes Antlaşması ile Ege Denizi sularında son bulmuştur. Osmanlı Orduları dört yıllık uzun savaş müddetince Avrupa, Asya ve Afrika olmak üzere üç kıta ve birçok farklı cephede³ eş zamanlı olarak mücadele etmiştir. Bazı cephelerde İttifak üyeleri ile müştereken, bazı cephelerde ise münferiden mücadele eden Osmanlı birlikleri söz konusu cephelerin bazılarında taarruzi bir harekâta bulunurken, bazı cephelerde ise savunma pozisyonunda kalmış, bazı cephelerde parlak zaferler (Çanakkale Cephesi’nde 1915 ve 1916 yıllarında sırasıyla deniz ve karada icra edilen savunma muharebelerinde kazanılan başarılar ile 1916 İlkbaharında Irak Cephesi’nde Kut’ül Amare’de bir İngiliz tümeninin komutanı da dâhil olmak üzere büyük bir kısmıyla esir alınması) elde ederken bazı cephelerde ise vahim sonuçlarla karşı karşıya kalmıştır.

Söz konusu cephelerden en uzun soluklu mücadelelerin yaşandığı, modern harp araç ve silahları ile teknik ve taktiklerinin muharebe sahasına yansıtıldığı Sina-Filistin Cephesi; taarruz, savunma ve geri hareketler temel harekât nevilerinin tümünün icra edildiği bir cephe olması nedeniyle çalışmaya “*Taarruz, Savunma ve Ricat I. Dünya Savaşı’nda Sina-Filistin Cephesi (1914-1918)*” ismi verilmiştir. Sina-Filistin Cephesi’ni diğer cephelerdeki gelişmeler ve mücadelelerden ayırarak, ön plana çıkaran ve inceleme konusu olarak seçmemize neden olan hususların başında; cephedeki amansız mücadelenin 3,5 yıl devam eden muharebeler

---

² Dönemin Sadrazamı Sait Halim Paşa’nın başkanlığında, 20 Eylül 1914’te yapılan toplantıda, donanmanın Karadeniz’e çıkışına müsaade edilmemesi kararı alınmasına rağmen, Enver Paşa’nın “*Türk Filosu Karadeniz’de zorla hâkimiyet kazanmalıdır. Rus Filosu’nu arayınız. Nerede bulursanız harp ilan etmeksizin hücum ediniz.*” ve dönemin Alman Büyükelçisi Wangenheim’in “*Hemen denize açılınız, maksatsız hedefsiz değil, fakat bütün vasıta ve kudretinizle çarpınız. Mümkünse hareketlerin neticesinden ve insan kayıplarından, Berlin’e çabuk malumat veriniz.*” talimatları ile 11 Ağustos 1914’te İstanbul’a gelen ve Osmanlı Donanma Komutanı olarak atanan Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı donanması Goeben (Yavuz), Breslau (Midilli) ve beraberinde bazı Osmanlı savaş gemileri olduğu halde, İstanbul Boğazı’ndan Karadeniz’e açılmış ve 29 Ekim 1914’te, Rusya’nın Karadeniz kıyısındaki Odessa ve Sivastopol limanlarını topa tutmuştur. Bu gelişme üzerine, üç İngiliz torpidosu, 1 Kasım 1914 sabahı saat 05.30’da, Kızıldeniz kıyısındaki Akabe Limanı’nı bombalamış, ardından Rusya 1 Kasım 1914’te, İngiltere ve Fransa ise 5 Kasım 1914’te, Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmişlerdir. Bu kapsamda; 2 Ağustos 1914 tarihli gizli Türk-Alman İttifak Antlaşması gereğince, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girişi kaçınılmaz hale gelmiştir. Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa, C. II, 1908-1914, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 555-556.

³ Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı boyunca Doğu’da; Kafkas, Batıda; Çanakkale ile “Avrupa Cepheleri” olarak da kabul edilen Galiçya, Romanya, Makedonya ve Güneyde (Sina-Filistin, Hicaz-Yemen, Irak) Cepheleri’nde mücadele etmiştir. Bkz.: Hülya Toker, “*Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi’nin Lojistik Durumu*”, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 26, Aralık 2015, s. 21.

neticesinde 4 yıllık toplam savaş müddetinin hemen hemen tamamına yayılması, I. Dünya Savaşı'nı müteakip Anadolu topraklarında başlayacak olan Türk İstiklal Harbi üst düzey general kadrosunun büyük bir kısmının bu cephede eş zamanlı görevlerde bulunması, ayrıca Ortadoğu topraklarının ilk defa zırhlı araçlar ve NBC silahları ile tanışması, dünya harp tarihinin en son büyük süvari taarruzuna sahne olması, Türk ordu teşkiline ilk defa "Ordular Grubu" kavram ve uygulamasını yerleştirmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın birliklerini Filistin'den Toros geçitlerine başarı bir şekilde geri çekmesi ve söz konusu çekilişin Sakarya Meydan Muharebesi öncesi genel Türk çekilişinin karar ve icrasında Mustafa Kemal'e ışık tutarak cesaret vermesi Sina-Filistin Cephesi'ni farklı kılmakta ve tarihi olarak başka bir noktaya taşımaktadır.

Harp Öncesi Siyasi Durum ve Güçler Dengesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile yaklaşması sürecinde izlediği tarafsızlık politikası; yaklaşık 20.000 İngiliz askerinin Mısır'da, 180.000 Rus askerinin ise Kafkasya'da hazır tutulmasına neden olmuş, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ı ise kararsızlığa sürüklemiştir. Bu süreçte İstanbul Hükümeti'nin esas maksadı mümkün olduğu kadar zaman kazanarak, kazanılan zaman içerisinde seferberlik faaliyetlerini tamamlamak olmuştur. İngiltere liderliğinde kurulan İngiliz, Fransız ve Rus İtilafı İstanbul-Berlin yaklaşmasını iyice olgunlaştırmış, Osmanlı ordusu içerisinde önemli kademelere getirilen Alman eğitim ve öğretim heyetleri ile Ege Denizi üzerinden Karadeniz'e geçen Amiral Souchon komutasında ki iki Alman gemisiyle söz konusu yaklaşma doruk noktasına ulaşmıştır. Bu noktada Almanya'nın Osmanlı'dan beklentisi; Osmanlı ordularını ivedilikle savaşa dâhil ederek Kafkasya ve Mısır'da taarruzi harekâtlarda bulunmak ve olabildiğince azami Rus ve İngiliz birliğini Avrupa cephelerinden uzaklaştırmak suretiyle kendi yükünü hafifletmek olmuştur. Bu kapsamda; Hükümet içerisinde ve komuta kademesinde ortaya çıkan fikir ayrılıklarına⁴ rağmen bir emrivaki ile harbe giren Osmanlı İmparatorluğu ordularını süratle birçok cepheye sevk etmiş ve çeşitli vesilelerle parçalanmış veya elinden alınan topraklarını tekrar elde ederek prestij kazanmak amacıyla müttefiklerine askeri (muharip birlik) yardımlarda bulunmuştur.⁵

---

⁴ Dönemin Sadrazamı Said Halim Paşa tarafından İtilaf Devletleri büyükelçilerine "Karadeniz Baskını" hadisesinin Hükümetin rızası dışında vuku bulduğu ve bu sebeple diplomatik ilişkilerin kesilmemesi konusunda rica ve ısrarda bulunulmuştur. Ancak ülkelere dönmek konusunda kararlı olan elçilik heyetlerinin ahvaline; dönemin Rus Dışişleri Bakanı Sergei Sazanov'un Osmanlı maslahatgüzarına sözlerin artık tükendiğini ve müzakere vaktinin geçtiğini belirtir ifadeleri tercüman olmuştur denilebilir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Said Halim Paşa, Buhranlarımız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, (Basım tarihi yok), s. 35-40.

⁵Erich Von Falkenhayn, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 59-60 ve E. Albay Muzaffer, Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 4-5.

Büyük Savaş öncesi dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun ulusal hedefleri ile Almanya'nın askeri ve politik hedefleri Osmanlı coğrafyasından kaynaklanan bir uyum içerisinde kesişmiştir. Enver Paşa'nın Bakü Kongresinde *“Bizi doğrudan doğruya boğazlamak ve mahvetmek isteyen Çar Rusya'sı ve İngiliz dostlarına karşı, yalnız hayatımızı bağışlamaya razı olan Almanlarla yan yana harp ettik.”* ifadesi söz konusu uyumu özetler niteliktedir.⁶

İngilizler Osmanlı ordusunun Sarıkamış taarruzuna başladıkları gün (18 Aralık 1914) Mısır'da, Osmanlı hâkimiyetine son verdiklerini ve kendilerine bağladıklarını ilan etmiştir. Bu kapsamda; Londra Hükümeti Mısır ve Süveyş Kanalı'nda⁷ (bundan sonra Kanal olarak anılacaktır) konuşlu bulunan 150.000 civarındaki birlik mevcudiyeti ile Kanal'ın korunması maksadıyla konuşlandırılmış olan 7 İngiliz ve 2 Fransız savaş gemisini dönemin şartları itibariyle yeterli görmüştür. Söz konusu birlikler ile su üstü unsurlarına ilaveten 73 adet uzun menzilli ve 95 adet kısa menzilli hafif top namlusunu, uzunluğu 200 kilometreyi aşan Kanal bölgesine mevzilendirmiştir.⁸

1914 yılı itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Filistin ve Suriye'de konuşlu birliklerinin herhangi bir harekât ve yığınak planı mevcut olmayıp söz konusu birliklere tevdi edilen görev; *“Adana'dan Mekke'ye uzanan Hicaz demiryolunun muhafazası ve işler durumunda tutulması...”* şeklinde olmuştur. Bu noktada; kuzeyde İskenderun'dan güneyde Gazze kıyıları dâhil olmak üzere İtilaf güçlerinin herhangi bir amfibi harekâta bulunmayacağı ile Sina Çölü üzerinden bir kara taarruzu gerçekleştirmeyeceği faraziyesi Osmanlı Genelkurmayı tarafından kabul görmüştür. Lakin Osmanlı-Alman ittifakını müteakip Mısır'ın zapt edilmesi düşüncesi hâsıl olmuş ve buna yönelik çalışmalara başlanılmıştır. Bu kapsamda; Sina-Filistin'de konuşlu bulunan 2. Ordu (harekât öncesinde 4. Ordu olarak değiştirilmiştir) karargâhında bazı harekât planlama çalışmalarına başlanılmıştır. İstanbul'da Harbiye Nezareti'nde görevli Alman Kurmay Yarbay Von Kres'in 21 Eylül 1914 tarihinde Şam'a intikal etmesiyle Osmanlı Ordusunun Kanal harekât planı (Von Kres'in 8. Kolordu Kurmay

---

⁶Ramazan Balcı, *Tarihin Sarıkamış Duruşması*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2006, s. 34.

⁷Yapımı 1869 yılında tamamlanan Kanal dönemin dünya üzerindeki bir numaralı sömürge gücü olan İngiliz Sömürge İmparatorluğu ile en önemli sömürgesi olan Hindistan arasındaki deniz yolunu 9.000 km. (5590 deniz mili) kısaltması nedeniyle XIX. yy. sonlarında çok önemli bir su yoluna dönüşmüştür. İngilizler Kanalın açık ve işler olmasının ekonomileri için hayati önemi haiz olması nedeniyle, 1882 yılında hukuken Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Mısır'ı istila etmiş ve I. Dünya Savaşı'na kadar bölgede ciddi bir askeri güç bulundurmak suretiyle Kanal üzerinde fiili bir hâkimiyet kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Robert B. Bruce, Phyllis G. Jestice ve diğerleri, *Dünya Savaş Tarihi İmparatorluk Çağı (1776-1914)* C. III, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 243-247.

⁸ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi* C. V, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 426-427.

Başkanı olarak hazırladığı taarruz planı) ana hatları ile şekillenmiştir. Harekât öncesi hazırlıklar çerçevesinde; 2. Ordu Müfettişliği yerine Şam'da "Suriye ve Havalisi Komutanlığı" teşkil edilerek 4. Orduya bağlanmış, Musul'dan Halep bölgesine intikal ettirilen 12. Kolordu ile Boğazların müdafaası için İstanbul'a sevki planlanan 8. Kolordu 4. Ordunun ana ast birlikleri olarak kuruluşuna dâhil edilmiştir. 4. Ordu Komutanlığı mahalli unsurlar ve teşekküller (jandarma, kıyı koruma birlikleri, depo birlikleri vb.) ile ayrıca takviye edilmiştir.⁹

Sina Cephesi (I. ve II. Kanal Taarruz Harekâtları)

Harekât öncesinde Suriye, Filistin ve Hicaz'da Osmanlı birliklerinin konuş ve kuruluşu; 2. Ordu Müfettişliği emrinde 6. Kolordu (Halep) ve 8. Kolordu (Şam) ile 22. Tümen (Hicaz) olmak üzere kolordular üçer tümenli, tümenler üçer piyade ve birer topçu alayı, alaylar ikişer taburlu, taburlar üçer bölüklü ve bölükler üçer takımlı olacak şekilde teşkil edilmiştir. Müfettişlik bölgesindeki seyyar jandarma birlikleri ise Halep, Şam ve Beyrut'ta konuşlu birer alay ile Kudüs ve Mekke'de konuşlu bulunan birer taburdan müteşekkildir. Mısır sınırının (Refah-Akabe arası) sorumluluğu Kudüs Jandarma Taburu'na verilmiş, ayrıca bir sınır birliği teşkil edilmemiştir. Hicaz demiryolunun muhafazası maksadıyla da özel muhafız taburları teşkil edilerek emniyet sorumluluğu demiryolu boyunca uzanan münferit karakollara dağıtılmıştır. Doğu Akdeniz kıyı şeridinin (Lübnan kıyıları başta olmak üzere) savunması ise bölük seviyesinde birkaç birliğe tevdi edilmiştir. Bu bilgiler ışığında harekât bölgesinde silâh altında bulunan erat (yarıya yakın bir kısmı Arap kökenlidir) sayısının toplamı; 1891/1892/1893 doğumlular ile 1914 yılında celbeden 22.500 askerden müteşekkil olup 6. Kolorduda 8.000, 8. Kolorduda 9.000, Hicaz Tümeni'nde 4.000 ve demiryolu muhafazası için 1.500 şeklinde birliklere dağıtılmıştır.¹⁰

4. Ordu Komutanı olarak Kanal Harekâtını yürüten Cemal Paşa hatıralarında harekât öncesi hazırlıklar ve dönemin imkânsızlıklarını "*Ordunun bütün malzemeleri ve hayvanları Rumeli'den, Şark ve Garp Anadolu'sundan, Suriye'den, fenni şeyler, silah ve mühimmat Avrupa ve İstanbul'dan, Bağdat, Şimal Suriye'sinden, Halep ve Adana'dan gelecekti. Henüz ne menziller, ne de askeri yollar vardı. Anadolu'dan gelen demiryolunu bir defa Konya, Konya ile Halep arasında da Amanos dağları kesiyor. Bu dik, sarp ve yolsuz dağlar arabalar, katırlar ve otomobillerle aşılacaktı. Bundan başka Kanal'a gidecek askerlerin çoğunun*

---

⁹ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi IV. Cilt I. Kısım Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s. 95-98.

¹⁰ E. Albay Muzaffer, a.g.e., s. 5-6.

arkada bırakılması gerekiyordu. Kırık dökük demiryoluyla taşınmaları olanaksızdı...” şeklinde ifade etmiştir.¹¹

Büyük Harbe ihtiyat zabiti olarak katılan Münim Mustafa ise hatıratında 2 Şubat’ı 3 Şubat’a bağlayan gece icra edilen Birinci Kanal Taarruzunu; *“Kanalı ilk geçen taarruz kademesi İngilizlerin müdafaa hattına daldığı vakit, İngilizlerin besledikleri müdafaa hattı köpekleri büyük bir gürültü koparmışlardı. Artık düşman taarruzu haber aldı. Hemen siperlerini işgal ederek mitralyözlerle müdafaaya başladılar. Biraz sonrada sahil boyunca zırhlı trenlerle mitralyözlü takviye kataları getirerek müdafaa hatlarını kuvvetlendirmişlerdi. Vakit gece, bütün gece projektörlerle gündüz gibi aydınlık. Kanal üzerinde, taarruz muntikasının iki uçlarında bulunan Acı ve Timsah göllerine gelen İngiliz filosu da, topçu ateşine başladı. İsmailiye önünde müthiş bir harp oluyordu. Toplar atılıyor, bombalar patlıyor, mitralyözlerin çatırtısı ufukları inletiyordu. Diğer taraftan da katalarımızın bir kısmı kanalın öbür tarafında bekliyor, bir kısmı da kanala istihkâm bölükleri tarafından konan şalopelerle, köprülerle kanalı geçmeye çalışıyorlardı. Sabah olmuş şafak sökmüştü. Kıtalardan bir kısmı yaralı, bir kısmı da esirdi. Bir kısmı da şalopelerle beraber topçu ateşiyle batmıştı.”* ifadeleriyle özetlemiştir.¹²

Kanal harekâtının planlayıcısı ve 8. Kolordu Kurmay Başkanı olarak harekâta katılan Alman Yarbay Von Kress hatıratında; Kanal taarruzunun İngiliz ve tarafsız çevrelerde büyük bir endişe uyandırdığını bu kapsamda; Londra Hükümeti’nin Mısır’a büyük kuvvetler sevk etmek zorunda kaldığını belirtmiştir.¹³ Kanal Harekâtı sonucunda tarafların kayıplarını Osmanlı birlikleri için toplamda 52 subay ve 1358 er, İngilizlerin ise 12 subay ve 150 er olarak belirten dönemin 4. Ordu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Ali Fuat (Erden) Bey hatıralarında; İngilizlerin değerlendirmesiyle; kuvvetin ve girilen işin büyüklüğü nispetinde Osmanlı kayıplarının çok olmadığı ve söz konusu başarısız taarruzun, taciz edilmeksizin harekât üslerine çekilmek suretiyle bir dereceye kadar üstünün kapatıldığı şeklinde belirtmiştir. Ayrıca İngilizlerin çekilen Osmanlı birliklerini takip için herhangi bir teşebbüste bulunmadığını, yalnızca uçaklar vasıtasıyla keşif harekâtı ve toplu yakalanan birliklere hava bombardımanı yaptıklarını belirtmiştir.¹⁴ Bu kapsamda; İngilizler tarafından da yadırganan,

---

¹¹ Cemal Paşa, Hatıralar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 167-188.

¹² Münim Mustafa, Cepheden Cepheye, Arma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 27.

¹³ Von Kress, Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 114.

¹⁴ Dönemin Mısır’da bulunan İngiliz komuta heyetinin takip harekâtı hakkında ki çekinceleri ve başarı ile icra edilen geri çekilme hareketinin detayları için Bkz.: Ali Fuat Erden, Birinci Dünya Harbi’nde Suriye Hatıraları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 59-61.

Osmanlı 4. Ordu birliklerinin düzenli ve baskı altında olmadan çekilmesi, söz konusu krizi bir fırsata çevirmiş ve bu gelişme de İkinci Kanal Taarruzuna giden süreci tetiklemiştir.

Birinci Kanal Taarruzundan istenilen sonucun alınamaması ve geri çekilmenin başlamasını müteakip ivedilikle İkinci Kanal Taarruzu fikri cephe komutanlığı karargâhında oluşmuştur. 4. Ordu Komutanlığı'ndan Başkomutanlık Vekâletine çekilen 5 Şubat 1915 tarihili, kriptolu ön raporda; sonuçsuz kalan ilk taarruza ilişkin detaylı bilgilendirme yapılmış, taarruz öncesinde başarı ile icra edilen çöl geçişi ile Kanal geçişinde elde edilen tecrübeler doğrultusunda söz konusu harekâtın bir keşif taarruzu olarak kabul edilip Kanal'ı cebren geçmek ve zapt etmek maksadıyla alınan dersler de göz önünde bulundurularak, zaruri olan hazırlıklara ivedilikle başlanılacağı bilgisi verilmiştir. İkinci Kanal Taarruzu fikrine Alman ve Osmanlı Genelkurmay Karargâhlarının da olumlu bakmasını ve taarruzun sonuçlarını 1914-1916 yılları arasında Alman Ordularına başkomutanlık yapan Erich Von Falkenhayn (çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak tüm cephe hattının emir komutasını üzerine alacaktır) hatıralarında şu şekilde kaleme almıştır.¹⁵

“Genelkurmay Başkanı, Asya’da Süveyş Kanalı’na yeni bir harekât yapmayı teklif etmişti. Böyle bir harekât az çok ümit verici idi ve 1915 sonunda İngilizler, asıl gayretlerini Irak’a yöneltmekte olduklarından, gerek Selanik’te ve gerekse Irak’taki kuvvetlerinin bir kısmını üzerine çekebilirdi. Süveyş harekâtına tahsis edilecek kıtaların, Bağdat savunmasında istihdamı ise, nakliyat ve ikmal zorlukları nedeniyle mümkün değildi. Bu savunma için aylardan beri yolda bulunan bir fırka ile yetinmek, yoldaki malzemenin ulaşmasını ve Goltz’un gelmesini beklemek gerekirdi. Doğu Cephesi’nde de beklemekten başka yapacak bir şey yoktu. Mesafenin büyüklüğü, ulaşımın kötülüğü ve her şeyden mahrum olan bu memleketteki iâşe zorluğu dolayısıyla, yakın bir Rus saldırısı beklenmesine rağmen takviye kataları ancak sınırlı ölçüde ve parça parça gönderilebilirdi...

Filistin’de yine Süveyş Kanalı’na gitmek fikri, tekrar gerçekleştirilememiştir. 1915–1916 kışı esnasında gereken malzemenin toplanması ve hazırlanması mümkün olamamıştı. Diğer taraftan büyük bir Arap isyanı, bu muntıkadaki Türk kuvvetlerini durdurmuştu. Hicaz’da İngiliz entrika ve parasıyla başlayan bu isyan, az zamanda Arabistan’ın dışına taşmış ve Suriye Arapları ile kuzeyden Fırat ilerisine kadar olan alandaki aşiretleri de tahrik etmişti. Dinî bir şekli içeren bu isyan, Türklerin ilan ettiği Mukaddes Cihadın geçersizliğini ilân eden bir olay idi. Hâlbuki Mukaddes Cihad’a İran, Afganistan, Hindistan, Kuzey Afrika ve Mısır’ın

---

¹⁵ Nurettin Gülmez, “Falkenhayn’ın Anılarında Türkiye Notları”, ÇTTAD, V/13, 2006/Güz, s. 148-149.

katılması düşünülmüştü. Fakat dindaşlık duygusu, hiçbir yerde İngiliz korkusuna üstün gelmeye yetmemişti. Hareket ancak Trablus ve Bingazi’de, İtalyanlar karşısında önem kazanmış ve İtalyanların Avrupa Cephesi üzerinde istenilen sonucu vermişti.”

Ancak, İtilaf Devletlerinin 18 Mart 1915’te Çanakkale Boğazı’na Müttefik donanması ile taarruz etmesi, sonuç alamayınca 25 Nisan 1915 tarihinde çıkarma harekâtına başlaması nedeniyle Birinci Kanal Taarruzunu müteakip verilen İkinci Kanal Taarruzu kararı gerekli hazırlıklara devam edilmek ve sefer dönüşü teşkil edilen Çöl Komutanlığı’na Kanal boyunca konuşlanmış olan İngiliz birlikleri ile temasın sürdürülerek baskın ve sabotaj türü eylemlerle Mısır bölgesinden Çanakkale bölgesine kuvvet kaydırılmasını engellemek üzere geriye bırakılmıştır.¹⁶ Birinci Kanal Taarruzundan, 4 Ağustos 1916 tarihinde icra edilen İkinci Kanal Taarruzuna dek geçen bir buçuk yıllık durgunluk döneminde Başkomutanlık Vekâleti Mısır’ın batı sınırında ki Trablusgarp’ta yerleşik Sünusi aşiretini örgütleyerek İngilizleri çift taraflı bir savunmaya zorlamak stratejisini izlemiştir.¹⁷ Belirtilen nedenler ve alınan derslerden dolayı Birinci Kanal Taarruzundan sonra Kanal’a büyük kuvvetlerle taarruzu yenilemek yerine seyyar ve müstakil küçük birliklerle Kanal’ın kapatılarak, gemi geçişlerinin durdurulması amaçlanmıştır. Bu amaçla 27 Haziran 1915 tarihinde Üsteğmen Sırrı emir komutasında ki bir müfreze ile Kanal’ın Küçük Acı Göl mevkiine bir sualtı mayını döşenmiş, döşenen mayına 28 Haziran sabahı Teiroisas isimli bir İngiliz vapurunun çarpması sonucu vapur batmış ve Kanal on dört saat boyunca geçişe kapanmıştır.¹⁸ Osmanlı birlikleri Kanal’a ikinci kez taarruza hazırlanırken İtilaf Devletlerince Çanakkale Cephesi’nin açılması 4. Ordu’nun birlik ve lojistik takviye planlamasına ket vurmuş bu arada 5/6 Haziran 1916 gecesi Şerif Hüseyin liderliğinde Medine bölgesinde başlayan İngiliz güdümündeki Hicaz İsyanı ile Osmanlı Harbiye Vekâleti zor duruma düşmüştür. Hicaz bölgesinin her daim muhafaza edilmesine çok ehemmiyet gösteren İstanbul Hükümetleri bu doğrultuda neredeyse Filistin Cephesi’nde bulunan askeri kuvvetine denk bir kuvveti Hicaz bölgesinde konuşlandırmıştır.¹⁹

4 Ağustos 1916 sabahı saat 05.15’te 4. Ordu’nun hava taarruzu ile başlayan İkinci Kanal (Romani Muharebesi) Harekâtı, Kanal’ı geniş cepheli olarak savunan İngiliz birliklerine üç koldan saldırı olacak şekilde icra edilmiş, yer yer sağlanan başarıların devamlılık göstermemesi üzerine öğleden sonrası itibariyle muharebeler tüm cephe boyunca

---

¹⁶ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, a.g.e., s. 299-300.

¹⁷ İclal Örses, “Denizaltı Periskobundan Kuzey Afrika”, Atlas Tarih Dergisi, Sayı:30, Yıl:2014, s. 110-111.

¹⁸ İsmet Üzen, I. Dünya Harbi’nde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 104-106.

¹⁹ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, a.g.e., s. 401-413.

duraksamıştır.²⁰ Söz konusu muharebe fasılasından istifade eden İngiliz süvari birliklerinin başarılı kuşatma manevraları, gece yürüyüşünü müteakip çok sıcak geçen gündüzün de getirdiği yorgunlukla beraber Osmanlı Birliklerini imhadan kurtulmak maksadıyla muharebeyi keserek geri çekilmek zorunda bırakmış ve bu nedenlerden ötürü İkinci Kanal Harekâtından da istenilen sonuç alınamamıştır. 9 Ağustos 1916'da İngiliz süvari tugaylarının karşı taarruzları neticesinde on üç saat süre ile cereyan eden Bir-ül Abd Muharebesi'nde Albay Refet (Bele) Bey komutasındaki 3. Tümen birlikleri başarılı bir savunma icra ederek İngiliz karşı taarruzlarını püskürtmüşlerdir. Bu kapsamda; Süveyş Kanalı doğusunda doruk noktasına ulaşan Osmanlı taarruzları Halep kuzeyine dek sürecek bir savunma ve ricat harekâtına dönüşmüştür.²¹

Filistin Cephesi (I., II. ve III. Gazze Müdafaa Harekatları)

17 Eylül 1916 sabahında baskın tarzında gerçekleşen İngiliz taarruzu Bir-ül Mezar Muharebesi ile püskürtülmüş ancak daha üstün ve taze kuvvetlerle İngilizlerin taarruzlarını yineleyecekleri düşünülerek, 4. Ordu keşif birlikleri de dâhil olmak üzere El-Ariş batısında dost birlik bırakılmamış ve tüm unsurlar Gazze istikametinde kuzey doğuya doğru çekilmiştir.²² 1917 yılı Ocak ayında ileri harekâtına devam eden İngiliz birlikleri Refah'ı almayı müteakip El-Ariş'e çekilmiş, Osmanlı ordusu ise 26 Ocak 1917 itibariyle Hanyunus-Şelâle hattında mevzilenmiştir. Çeşitli güvenlik kaygıları ve Şubat ayının ikinci yarısında cephede incelemelerde bulunan Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın da onayıyla mevzi hattı 17/18 Mart 1917 gecesi daha geriye Gazze-Birüssebi hattına kaydırılmıştır. Osmanlı tarafında söz konusu tedbirler alınırken, 14 Mart itibariyle İngilizler demiryolu hattını Refah'a ulaştırmış ve Sellak çizgisine saldırmak üzere yığınaklanma faaliyetlerine devam etmişlerdir.²³ 26-27 Mart 1917 tarihlerinde gerçekleşen I. Gazze Muharebesi'ne dek sırasıyla Tellelrefah ve Hanyunus mevkilerinde İngiliz birlikleri takip harekâtı kapsamında taarruzlarını yinelemişler ve Osmanlı birliklerini Gazze-Birüssebi hattına dek tamamen geri çekilmeye mecbur bırakmışlardır. Ancak Mecusi (Hint) ve Anzak kıtalarının da dâhil olduğu

---

²⁰ Osman Yalçın, "Filistin Cephesi Türk Hava Harekâtı", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:55, Yıl: 2016, s. 567-568.

²¹ Kansu Şarman, "Kanala Gömülen Umutlar", Atlas Tarih Dergisi, Sayı:30, Yıl:2014, s. 60-61.

²² 1916 sonu ve 1917 başı itibariyle 4. Ordu birliklerinin konuş durumlarını gösteren kroki EK-A'dadır.

²³ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım III, 1914-1918 Genel Savaşı ve Bunların Siyasal Tepkileri, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 355.

İngiliz tümen ve tugayları da tüm bu takip harekâtı ve takibe bağlı olarak icra ettikleri bindirmeli taarruzlar sonucunda birçok kayıplar vermiş ve yıpranmıştır.²⁴

26/27 Mart 1917 ile 17 Nisan 1917’de Gazze üzerine yöneltilen ilk iki ciddi İngiliz taarruzu, Osmanlı birliklerinin inatkar savunması karşısında sonuçsuz kalmış ve İngilizler tüm birlikleri ile geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁵ Bunun üzerine Mısır Sefer Kuvvetleri Komutanı General A. Murray görevden alınarak yerine, General E.H.H. Allenby getirilmiş ve kendisine Londra Hükümeti tarafından her türlü destek verilmiştir.²⁶ Kudüs’ün muhafazası için zaruriyet teşkil eden Gazze-Birüssebi hattına Osmanlı birliklerinin çekilerek mevzilenmesi, İngilizlerin Filistin’e girişleri için engel teşkil eden önemli bir direnek noktası oluşturmuştur. Söz konusu ciddi savunma hatları ve direnek noktalarının mevcudiyeti nedeniyle General Allenby ciddi bir hazırlık süreci içerisine girmiş, bu kapsamda; Gazze taarruzları öncesinde Kanal bölgesinde bulunan El Kantara’dan başlayarak Gazze Vadisi’ne kadar demiryolu hattını uzatmış, Nil Nehri’nin tatlı suyunun ise demiryoluna paralel döşenen boru hattı ile ileri mevzi hatlarına dek ulaşmasını temin etmiştir.²⁷

Bu kapsamda; Haziran 1917’de göreve başlayan General Allenby, yaz boyunca daha önce başlanan taarruz hazırlıklarını hızla tamamlamaya çalışmış ancak Harbiye Nezareti, İngilizlerin büyük çaptaki hazırlıklarını doğru okuyamayarak ağırlığını 11 Mart 1917’de kaybedilen Bağdat’ın geri alınması projesine vermiştir. Bunun sonucunda da “Yıldırım Ordular Grubu” projesi doğmuş, Almanların önemli oranda asker ve silah desteği vererek teşkil edilen Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı’na Alman Generali Falkenhayn atanmıştır.²⁸

Filistin’ de ki İngiliz tehdidinin arttığı konusunda Osmanlı ve Alman başkomutanlıklarının mutabık kalması üzerine, Bağdat’ın kurtarılması için oluşturulan “Yıldırım Ordular Grubu” Filistin’e gönderilmiş ancak geç alınan bu tedbir Osmanlı

---

²⁴ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, a.g.e., s. 447-498.

²⁵ Falih Rıfki Atay, Zeytinadağı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2016, s. 158-166.

²⁶ Mesut Uyar, Edward J. Ercikson, Osmanlı Askeri Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 523-524.

²⁷ Murat Çulcu, Arşivi Kaybolan Savaş Sina-Filistin-Suriye Cephesi, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 283-287.

²⁸ Türkler tarafından ilk defa Napolyon Bonapart’ın Mısır seferi nedeniyle kullanılan “Yıldırım” tabiri, ikinci kez yeni teşkil edilen ordular grubuna isim olarak verilmiş, o döneme dek lojistik yardım ve ıslah seviyesinde olan Alman askeri nüfuzunun etkisi ve sınırı en üst düzeye çıkarılmıştır. Bu kapsamda; Prusya Harbiye Nezareti’nin 2 Temmuz 1917 tarihli emriyle Yıldırım Orduları Grubu Karargâhı 65 Alman subay ile sadece birisi üst rütbeli olmak üzere toplam 9 Türk subayından müteşekkil olarak kurulmuştur. Bkz.: Limon Von Sanders, Türkiye’de Beş Sene, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 211-213.

birliklerinin hazırlıklarını tamamlamasına yetmemiş ve birlikler yarı hazır bir durumda İngiliz taarruzlarına maruz kalmıştır. Hazırlıklarını ve yığınaklanmasını tamamlayan General Allenby, 31 Ekim 1917'de Birüssebi ve Gazze üzerine saldırıya geçmiştir. Osmanlı birliklerinin gelişen İngiliz taarruzları karşısında tutunamaması ile önce Birüssebi, ardından da Gazze olmak üzere aşağıda da görüleceği gibi, 1918 sonbaharına kadar Küdüs, Nablus, Dera, Şam ve Halep şehirleri birbiri ardınca elden çıkmış, savunma muharebeleri yaparak ricat eden Osmanlı birlikleri, Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı Adana'da olacak şekilde Halep kuzeyine kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁹

İngiliz birlikleri 31 Ekim sabahı 20. Kolordu cephesinde saat 05.55'te bütün kolordu topçu bataryalarının iştirakiyle icra edilen bir saatlik hazırlık ateşi sonunda taarruza başlamıştır. İngiliz 20. Kolordu'sunun Vadi-i Sebi'nin güneyinden gelişen taarruzları sonuç vermiş ve yoğun ateş gücü ve sayı üstünlüğü nedenleriyle Osmanlı birlikleri Birüssebi'yi bırakarak kuzeye çekilmiştir.³⁰ Birüssebi Muharebesi sonucunda İngilizler 414 esir, 6 top ile birçok makineli tüfek ve çeşitli malzemeler ele geçirirken kayıpları ise 136 ölü, 1010 yaralı şeklinde olmuştur.³¹

Birüssebi'nin kaybı 4. Ordu birlikleri için vahim sonuçlar doğurmuştur. Gazze'nin kaybedilmesi o kadar stratejik önem arz etmeyecekken Birüssebi'nin kaybı Osmanlı kuvvetlerini geri çekilme durumunda kıyıya yakın kuzey bölgesinden savunma yapmasını gerekli kılmıştır. Birüssebi Muharebesinde ki mağlubiyetin ana nedeni ise cephenin zamanında takviye edilememesi olmuştur. 1917 Ekim ayı itibarıyla cephedeki Osmanlı birliklerinin ateş gücü 23.000 tüfek, 1400 mızrak, 38 ağır olmak üzere 229 toptan ibaret olup derinliği 50 km.yi bulan bir cepheyi savunma zarurietini ortaya çıkmıştır. Ancak İngilizlerin birlik, silah ve lojistik üstünlükleri karşısında başarılı olunamamıştır.³² Birüssebi'nin düşmesini müteakip İngilizler yakın çevrede bulunan stratejik noktaları da küçük çatışmalarla ele geçirmişler ve böylece ileride yapacakları büyük taarruz için önemli bir sıçrama tahtası elde etmişlerdir.³³

---

²⁹ Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi" Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 45, Bahar 2010, s. 40-41.

³⁰ İngilizlerin, 31 Ekim 1917'de cereyan eden Birüssebi Muharebesi'nde sağladıkları sıklet merkezi ve icra ettikleri kuşatma manevrasını gösterir kroki EK-B'dedir.

³¹ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi IV. Cilt II. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 137-138.

³² Genelkurmay ATASE Başkanlığı, a.g.e., s. 156.

³³ Ayfer Özçelik, Ali Fuat Cebesoy, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 25.

Gazze’de yoğunlaşan Osmanlı birliklerini diğer kanatlardan zayıflatıp arkasına sarkarak büyük kayıplar verdirmek ve hatta mümkün olması durumunda tümünü imha etmek şeklinde belirlenen III. Gazze Taarruz planı Birüssebi Muharebesi’nin sonucu doğrultusunda belirlenmiştir. Bu kapsamda; 2-4 Kasım 1917’de yapılması planlanan Gazze Taarruzu, su kuyularında verimin düşmesi ile beraber Genaral Edmund Allenby tarafından erkene alınarak, 27 Ekim’de karadan, 29 Ekim’de denizden Gazze’ye top ateşi ile başlatılmıştır. 29 ve 30 Ekim’de Osmanlı topçularına gaz mermileri de atılmış fakat etkili olmamıştır. Bu kapsamda; General Allenby tarafından komuta edilen III. Gazze Muharebelerine Doğu Akdeniz’de konuşlu bulunan bazı savaş gemileriyle üç uçak gemisi de bizzat iştirak etmiştir. 31 Ekim’de İngiliz genel kara taarruzu başlamış, yoğun topçu ateşiyle tel örgü ve ileri mevzi hatları imha edilmiş, Osmanlı birliklerince icra edilen karşı taarruz ise püskürtülmüştür. Yoğun çarpışmalar neticesinde 4 Kasım akşamına kadar Osmanlı unsurlarının kaybı 2.696’yı bulmuştur.³⁴

Osmanlı kuvvetleri Gazze’de çok üstün ateş ve insan gücüyle saldıran İngiliz kuvvetlerine karşı büyük bir kararlılıkla direnmişler ve başarılı bir tablo çizmişlerdir. Fakat güçler arasındaki dengesizlik Osmanlı unsurlarının Gazze’de daha fazla tutunamamasına neden olmuştur. Askeri güç dengesizliğine rağmen harbe bizzat iştirak eden İngiliz subaylarının (İngiliz süvari birlik komutanlarından Yarbay R. M. P. Preston’ın Gazze’nin düşmesini müteakip 1917 Kasım ayında ki gözlemleri) hatıralarında da söz konusu kararlılık ve azim “*Garip olan gerçek, firar etmelerindeki sıklığa rağmen, ... Türklerin neredeyse her zaman, sadece savunma konumundayken değil, taarruz ettikleri sırada da mükemmel savaştıklarıdır. Türkler, sayıca az olmalarına, silah gücü açısından zayıf durumlarına, yetersiz eğitilmelerine ve yenilgilerinin saldırıya geçmeden önce bile kaçınılmaz görünmesine rağmen, umursamadan ‘Allah! Allah! Allah!’ nidaları eşliğinde büyük bir cesaretle ileri atılmaktadırlar. Şu sırada Filistin’de karşımızda bulunan Türkler, çoğunlukla Anadolu kökenli olan ve güçlü bir bünyeye sahip dayanıklı savaşçılardır.*” ifadeleriyle kendisine yer bulmuştur.³⁵

İngiliz başarısı, bununla da sınırlı kalmamış ve geri çekilmekte olan Osmanlı birlikleri takip edilmiştir. Bu kapsamda; yaklaşık 40 gün süren takip ve tesadüf muharebeleri sonunda Osmanlı birlikleri 7/8 Aralık gecesi Kudüs’ü boşaltmak zorunda kalmış ve şehrin doğu ve kuzey doğusuna uzanan bir hatta doğru çekilmiştir. Dini binaların tahrip olmaması

---

³⁴ Mesut Uyar, Edward J. Ercikson, a.g.e, s. 528-529 ve Genelkurmay ATASE Başkanlığı, a.g.e., s. 156-172.

³⁵ Nuri Karakaş, “*Britanyaluların Gözüyle Sina-Filistin Cephesi’nde Türk Askeri*”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XXVII, Sayı:2, Aralık 2012, s. 420.

maksadıyla çekilen Osmanlı birliklerinin ardından, İngilizler direnişle karşılaşmadan 9 Aralık 1917 tarihinde öğleden önce Kudüs'e girmiş, öğleden sonra Osmanlı hatlarına yaptıkları saldırı ise geri püskürtülmüştür. Durağan geçen 10 Aralık gününü müteakip İngilizler 11 Aralık'tan itibaren dikkatlerini, Osmanlı birliklerinin Kudüs üzerine icra edebilecekleri karşı taarruzlara karşı savunma planları üzerinde toplamışlardır.³⁶

Filistin ve Suriye'nin Tahliyesi (Ricat Harekâtı)

1917 yılı sonbaharında İngiliz birlikleri Filistin Cephesi'ndeki harekâtını Maan Bölgesi'ne³⁷ kadar genişletmiştir. Söz konusu birliklerin Lut Gölü'nün kuzeyi ile ve Şeria Nehri'nin doğu yakasına geçme ihtimalleri Hicaz Bölgesi'nde isyan eden Şerif Hüseyin'in unsurları ile birleşmelerini mümkün kılmıştır. Bu nedenle Filistin ve Batı Arabistan bölgelerinde konuşlu olan Yıldırım Ordular Grubu da dâhil olmak üzere tüm birliklerin tek bir komuta altında toplanması ihtiyacı hâsıl olmuştur.³⁸ Bu yüzden Ahmet Cemal Paşa, kendisinin veya General Falkenhayn'ın geri alınmasını ve eğer kendisi kalacaksa Mustafa Kemal Paşa'nın Filistin Cephesi, Mersinli Cemal Paşa'nın ise Maab Cephesi Komutanlığı'na getirilmesini teklif etmiştir. Teklifinin kabul görmemesi üzerine İstanbul'a dönüp Bahriye Nezareti görevine devam etmiştir. Söz konusu gelişmeleri müteakip Enver Paşa'nın Alman Başkomutanlığı ile müzakereleri sonucunda, 25 Şubat 1918 tarihi itibarıyla General Falkenhayn'ın görevine son verilerek Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na Alman General Limon Von Sanders getirilmiştir.³⁹

Falkenhayn'ın çekilmesiyle Berlin Hükümeti, Türklerle Araplar arasında hakemlik yaparak Arap vilayetleri üzerinde egemenlik kurma politikasını terk etmiştir. Liman Von Sanders alışlagelmiş biçimde birkaç Alman subayının dâhil olduğu bir Türk karargâhı ile görevine başlamış ve Irak ordusu (6. Ordu Komutanlığı) Yıldırım Ordular Grubu'ndan ayrılmıştır. Liman Von Sanders'in emir komutası altında 8. Ordu (Cevat Paşa), 7. Ordu (Mustafa Kemal Paşa) ve 4. Ordu (Mersinli Cemal Paşa) olacak şekilde Yıldırım Grubu yeniden teşkil edilmiştir. Bu kapsamda; Filistin'deki İngiliz cephesi ile Maab'daki Arap

---

³⁶ İsmet Üzen, “İngilizlerin Kudüs’ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H. Allenby’nin Kudüs’e Törenle Girişi (9–11 Aralık 1917)”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ, 2009, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 229-331.

³⁷ Hicaz demiryolu hattı üzerinde, Lut Gölü ile Akabe arasında kalan kritik bir meskûn mahaldir.

³⁸ Üçüncü Gazze Muharebesi’ni müteakip ileri harekâtına devam eden İngiliz birlikleri ile Gazze kuzeyinde tutunmaya çalışan Osmanlı birliklerinin (Yıldırım Grubu Karargâhı ile 8. ve 7. Ordu unsurları) konuş durumlarını gösterir kroki EK-C’dedir.

³⁹ Cemal Kemal, “Nablus Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:51, Bahar 2013, s. 622-627.

cephesi de Yıldırım Grubu sorumluluğuna verilmiştir. Ancak İstanbul Hükümeti'nin 1918 yılı içinde, hem Suriye ve Hicaz bölgelerini hem de Kuzey-Batı İran ile Kafkasya bölgelerini güçlü ordular bulundurmak suretiyle kontrolü altında tutmak istemesi kuvvet çoğunluğu sağlanamamasına neden olmuş, söz konusu bölünmeler nedeniyle de sırasıyla Hicaz, Bağdat ve Kudüs gibi asırlık kutsal şehirler savunulamayarak elden çıkmıştır.⁴⁰

İngiltere liderliğindeki İtilaf Devletleri ise Filistin Cephesi'ndeki başarılarından sonra alınacak tedbirleri müzakere ederek, 12 Aralık 1917 itibarıyla General Allenby'den Filistin'in bütününün ele geçirilerek savaş müddetince işgal altında bulundurulması ve Halep'e kadar ilerleyip Türkiye ile Irak arasında uzanan demiryolu bağlantısının kesilmesi seçeneklerini değerlendirmesi istenilmiştir.⁴¹ General Allenby, ilk olarak Kudüs ve Yafa'nın kuzeyinde bulunan, Avca Nehri'ne (Nehr-ül Avce) kadar ileri harekâtına devam ederek, Sina Çölünü aşan demiryolu inşasının ilerlemesini beklemek üzere Şeria Nehri'nin doğusuna el atmak suretiyle Şerif Faysal'ın unsurları için Kuzey yolunu açmayı; müteakiben de şartların elverdiği ölçüde, Akdeniz kıyısı boyunca Tulkerem istikametinde kuzey yönünde ilerleyerek kraliyet deniz kuvvetleriyle müştereken icra edilecek yeni bir taarruza hazırlanmayı tasarladığını (takviye birlik ihtiyaçlarını da belirterek) Londra Hükümeti'ne bildirmiştir. Bu kapsamda; General Allenby Kudüs'ün ele geçirilmesini müteakip 11 Aralık 1917 tarihinden itibaren Şeria Nehri'nin engellik vasfını ve geçişini ardından da ileri harekâtını Akdeniz sahili boyunca Ürdün topraklarına taşınması müddetince yaşanan gelişmeleri 18 Eylül 1918 tarihli detaylı bir rapor ile Londra Hükümeti'ne göndermiştir.⁴²

Sonuçta karşılıklı çatışan fikir teatileri ile Alman ve Rus cephelerinde hâsıl olan gelişmelerin de etkileriyle dönemin İngiliz Başbakanı Lloyd George tarafından 28 Ocak 1918 tarihinde Güney Afrikalı General Smuts; Mısır, Filistin ve Irak bölgelerini dolaşarak üst düzey komutanlar ve hükümet yetkilileri ile son durumu müzakere etmesi ve tespitlerini Londra Hükümeti'ne rapor etmesi amacıyla görevlendirilmiştir. General Smuts, Irak'da mevcut durumun korunması ve toplanması mümkün olan bütün kuvvetlerle Halep istikametinde ileri harekâta devam edilmesi yönünde ki 15 Şubat 1918 tarihli raporunu sunmuştur. İngiliz Hükümetince de uygun görülen söz konusu teklife rağmen; 21 Mart 1918'de Fransa Cephesi'nde büyük Alman taarruzlarının başlaması nedeniyle gereken hazırlıklar tamamlanamamış ve General Allenby'nin takviye birlik taleplerinin tam aksine,

---

⁴⁰ Albay Şerif Güralp, 1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3. Süvari Tümeni'nin Harekâtı, ATASE Yayınları, Ankara, 2006, s. 31-38.

⁴¹ Cemal Paşa, a.g.e., s. 208-209.

⁴² Murat Çulcu, a.g.e., s. 309-340.

emrinde bulunan bazı İngiliz birliklerin Fransa'ya gönderilmek üzere Hint birlikleri ile değiştirme işlemine tabi tutulması kararı alınmıştır. General Allenby değiştirme işlemi yapılmadan önce bölgede mevcut İngiliz birlikleri ile icra ettiği Nablus taarruzu püskürtülmüş ve Şeria Nehri'nin doğusuna geçen İngiliz birlikleri az sayıda ki Türk birlikleri tarafından Şeria'nın batısına yakasına atılmışlardır. 26-31 Mart 1918 tarihleri arasında cereyan eden I. Şeria ve 30 Nisan-2 Mayıs 1918 tarihleri arasında vuku bulan II. Şeria Muharebelerinde İngilizler sonuç alamamış ve Şeria Nehri batısına çekilmek zorunda kalmışlardır. General Allenby, yaz dönemini geçirdikten sonra, bu defa taarruzlarını batı kanattan yapmak üzere, beş piyade ve üç süvari tümeninden kurulu kuvvetli bir sıklet merkezi ile 8. Ordu'nun cephesini yarmayı ve böylece Osmanlı birliklerinin derin gerisine sarkarak kuşatmayı hedeflemiştir. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı, İngilizlerin bu niyet ve maksadından haberdar olması nedeniyle lazım gelen savunma tertibatını ivedilikle almış ve birinci hat mevzilerini zayıf tutarak kuvvet çoğunluğunu ikinci hatta bulunduracak şekilde mevzilenmiştir.⁴³

İngiliz cephe komutanlığı, Filistin Cephesi'nde Yıldırım Ordular Grubu (4., 7. ve 8. Ordular) olarak mevzilenmiş Türk birlikleri karşısında toplam sayıca üç kat, süvari tümeni sayısında ise bire dört oranında bir kuvvet üstünlüğü sağlamışlardır. Türk birlikleri cephesini 90 km.lik bir genişliğe yaymış ve her ordu bölgesini hemen hemen aynı derecede kuvvetli tutmuştur. General Allenby, 22. Türk Kolordusu karşısına yığıldığı dört piyade ve üç süvari tümeni ile bire on dörtlük bir üstünlük sağlamış olup I. Dünya Savaşı boyunca başka hiçbir cephe ve muharebede söz konusu sıklet merkezi oranı elde edilememiştir.⁴⁴

Dünya harp tarihinin son büyük süvari taarruzuna sahne olan Nablus Meydan Muharebesi birlik, araç, silah ve teçhizat bakımından en üst seviyeye çıkarılmış İngiliz birlikleri ile yaklaşık üç yıldan beri cereyan eden onlarca irili ufaklı muharebeler sonucunda ağır zayıflık vermiş olan yorgun ve lojistik destekten mahrum Türk birlikleri arasında 19-21 Eylül 1918 tarihleri arasında cereyan etmiştir. Bu kapsamda; 19 Eylül'de bütün cephe boyunca başlayan İngiliz genel taarruzu karşısında mevcutları 1200 tüfeğe inen tümenler, mevcutları 300-400'e inen alaylar ile mevcutları 130-150, hatta bazen 100 tüfeğe kadar inen taburlar çarpışarak geri çekilmişlerdir. 22-26 Eylül tarihleri arasında İngiliz birliklerinin takip

---

⁴³ Mesut Uyar, Edward J. Ercikson, a.g.e., s. 529.

⁴⁴ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, a.g.e., s. 618-622.

harekâtını müteakip Arap ve Bedevi kabilelerinin ayaklanmasıyla 30 Eylül 1918 tarihinde Şam düşmüş ve Şam şehrine Şerif Faysal'ın bayrakları asılmıştır.⁴⁵

19 Eylül 1918'de başlayan İngiliz taarruzları, asıl taarruz bölgesi olarak Yıldırım Ordular Grubu'nun Akdeniz ile Şeria Nehri arasında sağda kanatta mevzilenmiş olan 8. Ordu'ya, sol kanatta ise 7. Ordu cephesine yönelmiştir. İngiliz taarruzlarının kuvvetli topçu desteği altında 20. Tümen mevzilerini yararak piyade ve süvarilerini kıyı boyunca geriye sürmesi ve 22. Kolordu'nun mevzilerinde tutunamaması Türk birliklerini 20 Eylül 1918 günü sabahı geri çekilmeye, İngiliz süvari tümenlerinin Cenin ve Akule'yi işgal etmeleri ise birliklerin Ordular Grubu Komutanı Liman Von Sanders Paşa'nın emri komutasından çıkarak münferit olarak savaşı sürdürmesine yol açmıştır. 7. ve 4. Orduların destek ve takviyeleriyle 24 Eylül 1918 günü Şeria Nehri'nin doğusunda kalan tüm birliklerin geri çekilmesi sağlanabilmiştir.⁴⁶

İngilizlerin sıkı takip harekâtından kurtulan ve Der'a kasabasına gelen Ordular Grubu Komutanı duruma müdahale etmek istemişse de, sonunda çekilebilen kuvvetleri 4. Ordu emrine bırakarak, 7. Ordu'dan Riyak bölgesine çekilen kuvvetlerle birlikte savunmasını tertiplemesini emretmiştir. Şam'da icra edilen sokak muharebelerinin ardından Ekim ayı başında dağınık bir şekilde sırasıyla Humus ve Hama istikametinde ilerleyen çekilme sonucunda General Liman Von Sanders, 2 Ekim 1918 tarihli emri ile 3. ve 20. Kolorduların geri kalan kuvvetleriyle, Halep Bölgesi'nin Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) emri komutasında savunulmasını planlamıştır. Bu kapsamda; 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa 3/4 Ekim 1918 gecesi trenle Halep'e hareket etmiş, hareketinden önce ise 20. Kolordu Komutanı Albay Ali Fuat (Cebesoy) Bey'i, 3. Kolordu Komutanı Albay İsmet (İnönü) Bey'i Halep güneyindeki Tamara'ya çağırarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Böylece Halep'te 15 gün içinde 3. ve 20. Kolorduların yeniden düzenlenerek yeni bir ordunun kurulması sağlanmış, Doğu Cephesi'ndeki 2. Ordu ise karargâhı ile Adana'ya taşınmıştır. Hınıs'daki 4. Ordu'nun da 13 Ekim 1918'de lağvedilmesiyle beraber 7. Ordu'nun muharebe müessiriyeti sağlanmıştır.⁴⁷

---

⁴⁵ Edward J. Erickson, Dünya Savaş Tarihi I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, C. IV., s. 192-198.

⁴⁶ Sami Yengin, Drama'dan Sina-Filistin'e Savaş Günlüğü (1917-1918), ATASE Yayınları, Ankara, 2007, s. 104-106.

⁴⁷ Hans Guhr, Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 219-225 ve Albay Şerif Guralp, a.g.e., s. 39-41.

Bu süreçte İngilizler Suriye'yi tamamen istila etmek amacıyla 19 Ekim 1918'de süvari tümenlerinin ileri harekâtını devam ettirmişler, Araplar da önce Halep'e girmek istemişlerse de geri püskürtülmüştür. Söz konusu gelişmeler yaşanılırken İngilizlerin tüm kuvvetleriyle yapacakları genel taarruza tedbir getirmek amacıyla, 7. Ordu karargâhı 25/26 gecesi Halep'ten Katma'ya çekilmiş ve savunmasını Toros dağları doğusunda planlanmıştır. Tasarlanan savunma planı başarı ile tatbik edilmiş Türk birliklerinin çekildikleri hatta kadar ilerleyerek taarruzlarına devam eden İngiliz birlikleri geri püskürtülmelerini müteakip teması keserek mütareke sürecinin başlamasına kadar hareketsiz kalmışlardır. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla (31 Ekim 1918 saat 12.00'den geçerli olmak üzere) mütareke koşulları uygulanmaya başlanmıştır. Mütareke sürecinin başlaması ile beraber General Liman Von Sanders Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'ndan ayrılmış ve yerine Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) getirilmiştir. Suriye Cephesi'nde de muharebelerin sona ermesiyle beraber Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a hareket etmek üzere Adana'ya intikal etmiştir.⁴⁸

Mondros Mütarekesi ve I. Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi

18 Temmuz 1918 tarihinde Fransa Cephesi'nde Fop Muharebesi ismiyle anılan İngiliz-Fransız birleşik saldırısı ile Alman birliklerinin doruk noktasına ulaşan taarruzları kırılmış ve bu tarihten itibaren Alman orduları savaş sonuna dek süren bir savunma veya çekilme pozisyonuna düşmüştür. 8 Ağustos 1918 tarihinde Fransızların Som (Somme) ırmağı bölgesinde Almanlara ağır darbe vurması ile bazı Alman birliklerinde çözümler başlamıştır.⁴⁹ Harbin ilerleyen günlerinde 15 Eylül itibariyle, Makedonya Cephesi'nde Bulgar ordularının da birinci hat mevzilerini kaybetmesi ile Bulgaristan mütareke talebinde bulunmuştur.

Askerliğini Suriye'de Cemal Paşa'nın hususi kâtabi göreviyle ihtiyat zabiti (yedek subay) olarak yapan gazeteci Falih Rıfki Atay, Cumhuriyet döneminde kaleme aldığı eserinde Atatürk'ün Mondros öncesi Suriye Cephesi ve memleketin geneline ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade ettiğini belirtmiştir. "*Aslında Filistin Cephesi'nin yarılması Osmanlı Devleti'nin hiçbir kuvvet kaynağını ve yine de hiçbir can alacak noktasını tehdit etmiyordu.*

---

⁴⁸ Mustafa Yıldırım, Mustafa Kemal İle Filistin'den Anayurdun Dağlarına 58 Gün, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s. 341-415.

⁴⁹ Çekilen birliklerin, ileri harekâta devam eden birliklere "*Grev kırıcıları, savaş uzatıcıları...*" şeklinde bağırıp hakaret etmesi gibi olayların, Alman ordusunda görülmesinin imkânsız olduğu belirten Ludendorf bu günü Alman ordusunun matem günü şeklinde nitelendirmiştir. Bkz.: Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 315.

*Filistin-Suriye Cephesi'ndeki durum 20-25 bin askerin mağlup olarak büyük bir kısmının şehit veya esir edilmesinden ibaretti. O sırada Kafkaslarda bunun birkaç misline varan bir Türk kuvveti vardı. Katma'da son İngiliz saldırısını kırdıktan sonra İngilizlerin o bölgeye pek üstün kuvvetler ve gereçler yığıp yeniden saldırıya geçmelerine kadar Kafkas'taki Türk kuvvetlerinin bir kısmı egemen bulunduğumuz Karadeniz ve İstanbul yolu ile tehlikeli bölgeye yetişir ve bu sefer gerilerinde Arap tehdidi olmadan daha uzun zaman savaşabilirlerdi. Bu nedenle Allenby zaferlerinin, ne Osmanlı Devleti'nin, ne de onun bağlaşıklarının mütareke kararında etkisi olmamıştır.*⁵⁰

Büyük Harbin iyice İtilaf Devletleri lehine dönmesi sonucunda ateşkes takvimi işlemeye başlamış, bu kapsamda; Bulgarlar mütareke için İngilizlere 25 Eylül'de başvurmuş, Berlin Hükümeti ise 29 Eylül'de mütareke kararını vererek 6 Ekim'de Amerikan Hükümeti'ne söz konusu talebi ulaştırmışlardır. Viyana Hükümeti'nin 7 Ekim 1918 itibarıyla mütarekeye başvurmasını müteakip İzzet Paşa Hükümeti de 18 Ekim'de gerekli başvuruda bulunmuştur. Almanların "Wilson İlkeleri"nin kabulü kapsamındaki çekincelerden, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ise dağılması nedeniyle ortaya çıkan imza kargaşası nedenlerinden dolayı barış istemi işlemlerinin süreci gecikmiştir.⁵¹

I. Dünya Savaşı sonunda dağılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu Sina-Filistin-Suriye Cephesi'nde alınan yenilgiler ve yaşanan büyük toprak kayıpları nedeniyle bir yandan Arap coğrafyasını terke, diğer yandan ise Anadolu coğrafyasını müdafaa durumuna düşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu anavatan savunmasına dair önceden yaptığı tespit ve telkinlere itibar etmeyen İstanbul Hükümeti, ancak 20 Eylül 1918 tarihli Enver Paşa'ya çektiği telgraf ile mevcut vahim durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.⁵²

Savaşın sonlarına doğru İttihatçılar gerçeği kabullenmeye başlamışlar ancak Suriye, Irak ve Arabistan topraklarının kaybindan ziyade mütareke istemi konusunda Bulgar Cephesi'nin düşmesi (İstanbul'un Berlin ile olan irtibatını kopardığı gibi Yunanistan üzerinden İstanbul'a

---

⁵⁰ Falih Rıfki Atay, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Cumhuriyet Yayınları, Ankara, 1998, s. 70.

⁵¹ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 557-558.

⁵² Ordunun son kalıntılarıyla Toros geçitlerine çekilme fikri ve bu fikrin icrası onun askeri ve siyasi hayatında çok önemli bir yer etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Filistin ve Suriye topraklarının kaybına o kadar üzülmemiş, bir bakıma bunun böyle olacağını önceden görmüştür. Bu sonuç memleketin kanserli dış organlarını kesip atmış, atalarının bereketli toprağında yoğun ve sağlam bir beden halinde tekrar hayata kavuşmuş yeni bir Türkiye hayalini daha da elle tutulur hale getirmiştir. Bu tespiti yazar şu şekilde ifade etmiştir; "Sonuçta yabancı toprağı olan Suriye elden gitmiş lakin Türk anayurdu olan Anadolu henüz yaşıyordu, yaşaması da gerekliydi. Çünkü ülkenin geçmişi ve geleceğı işte burada, bu sıradağların ardında yatıyordu." Bkz.: Lord Kinross, Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 158.

yapılacak bir taarruzu da mümkün kılması) harpten çekilme kararının verilmesinde asıl etken olmuştur. Bulgar Cephesi'nde yaşanan gelişmeler Enver Paşa'nın Bakü'yü ele geçirmesinin önüne geçmiş ve Bab-ı Ali Osmanlı başkentinin güvenliği konusunda endişe etmeye başlamıştır.⁵³ Bu kapsamda;30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden fiilen silinmiş ayrıca İtilaf Devletleri'nce Mütareke'nin 23. Maddesine konan bir hüküm ile bir daha İstanbul Hükümetlerinin Berlin Hükümetleri ile ilişki kurmalarının dahi önüne geçilmiştir.⁵⁴

SONUÇ

Almanya liderliğinde ki İttifak Devletleri safında I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı İmparatorluğu, tüm askeri stratejisini (harbe fiilen girişi de dâhil olmak üzere) en başından itibaren Alman Genelkurmayının tasarrufuna bırakmıştır. Alman ekolü taraftarı olan dönemin Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa 4 yıllık harp müddetince Çarlık Rusya'sının ihtilal sonucu tek taraflı olarak harpten çekilmesini müteakip icra edilen Kafkasya/İran ileri hareketleri dışında milli bir inisiyatif kullanarak tek bir askeri hamle yapmamış ve/veya yapamamıştır. İran ve Kafkasya'da icra edilen harekâtlarda dahi Alman subay ve ajanlarının Türk görevlileri ile kıyasıya bir mücadele içerisinde bulunduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Almanya'nın müttefikliğinin tamamen tek taraflı olduğu ortaya çıkmakta ve Bab-ı Ali'nin onurlu bir ortaklıktan çok kendi sonunu hazırlayan bir müttefiklik içerisinde I. Dünya Savaşı'na girdiğini göstermektedir. Bu kapsamda; harbin başında acı ile tecrübe edilen Sarıkamış taarruzu ile asıl konumuz olan Kanal taarruzlarına ait harekât planları Alman Genelkurmayınca hazırlanmış ve sonuçta Alman Hükümeti çıkarlarına hizmet etmekten başka bir getiri sağlamamıştır. Çalışmamızda da görüleceği üzere 1915 yılı başlarında Osmanlı'nın I. Kanal Taarruzu ile başlayan ve açılan Sina Cephesi, yaklaşık 3,5 yıl boyunca harbin sonuna dek sürecek bir genel bir İngiliz taarruzuna dönüşmüş ve düzenli Osmanlı ricatıyla beraber sırasıyla Filistin ve Suriye cepheleri isimlerini almıştır. Bu kapsamda; Sina-Filistin Cephesi harp müddetince Osmanlı İmparatorluğu'nun yekûn askeri gücünün hatırı sayılır bir kısmını sünger gibi emmiştir denilebilir. 1915 başı ve sonrasında icra edilen ve Kanal'ın doğu setinde eriyen Osmanlı taarruzları, 2,5 yıl sürecek bir savunma ve ricat harekâtına dönüşmüş, söz konusu harekât Kanal boylarından Halep kuzeyine dek uzanan yaklaşık 1.000 km.lik çok

---

⁵³ Güntekin Yıldız (Ed.), Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 224.

⁵⁴ Cemil Koçak, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 1.

uzun bir ricatla son bulmuştur. XVI. yüzyıl başlarında fethedilen ve XX. yüzyıl başlarına dek tam dört asır boyunca Bab-ı Ali tarafından adeta üzerine titrenerek muhafaza edilen İslam coğrafyası dört yıl sürmeden tamamen kaybedilmiş, Bağdat, Hicaz (Mekke, Medine, Tebük) bölgesi ve Kudüs gibi güzide İslam şehirleri Alman general ve subaylarının hatalı taktik planlamaları ve liyakatsiz tutum ve davranışları nedeniyle birer birer elden çıkmıştır. Harbin ilerleyen safhasında emir komutayı General Von Falkenhayn'dan alacak olan General Von Sanders; söz konusu yeni “Yıldırım” yapılanma ve kuruluşunu; *“Bu teşkilat ile Almanya Türkiye’ye bu ana kadar olduğu gibi sadece istenilen yardımı yerine getirmiyor; Türk ordu mekanizmasının içine nüfuz ederek bu şekilde büyük bir sorumluluk altına girmiş oluyordu. Bundan dolayı meydana gelecek bir başarısızlığın Almanya hesabına geçirileceği şüphesizdir.”* ifadeleriyle I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı topraklarında yaşadıklarını kaleme aldığı hatıratında belirtmiştir. Bu ifadelerden Orta Doğu topraklarında verilen İngiliz-Alman mücadelesinin harbin ikinci yarısında Avrupa’da ki mücadelenin önüne geçmeye başlayarak, Büyük Harbin kaderine ve sonucuna en az Avrupa cephelerinde ki kadar etki ettiği anlaşılmaktadır.

Sina-Filistin Cephesi’nde yıllarca süren tüm mücadeleyi bir satranç maçına benzetecek olursak; Mısır’da dâhil olmak üzere tüm Filistin ve Suriye coğrafyası ile İstanbul Hükümeti satranç tahtasının sahibi olarak maça ev sahipliği yapmış, İngiliz ve Almanlar ise kıran kırana bir maç çıkararak harp tarihine incelenecek ve dersler çıkarılacak muazzam malzemeler bırakmış, ayrıca Ortadoğu coğrafyasında birçok ilkin yaşanmasına da neden olmuşlardır. Bu tespitimizi örneklendirecek olursak;

Osmanlı birliklerinin Kanal’a taarruz ve Kanal’ın batı kıyısına el atma safhaları haricinde örnek seviyede icra ettikleri; çöl geçişi (yaklaşma yürüyüşü), cebri keşif harekâtları, mevzi savunmaları, oylama muharebeleri yaparak geri çekilme, düşman topçusu ile muharebe taktikleri ve üst üste iki başarılı Gazze Müdafaası İngiliz cephe komutanlığında; General Murray-General Allenby değişikliğini beraberinde getirmiş, başarısız III. Gazze Müdafaası, Kudüs’ün kaybedilmesi ve üst düzey komuta kademesinde hâsıl olan huzursuzluklar Yıldırım Ordular Grubu komutanlığında; General Falkenhayn-General Sanders değişikliğine neden olmuştur.

Yine Londra Hükümeti ile Allenby arasında yaşanan gerginlik neticesinde Güney-Afrikalı General Smuts’un bölgeyi dolaşarak Londra Hükümeti’ne bir rapor sunması, Cemal Paşa’nın Enver Paşa tarafından reddedilen komuta değişiklik teklifi üzerine görevi bırakarak İstanbul’a dönmesi, Mustafa Kemal Paşa’nın Falkenhayn ile emir-komuta salâhiyeti kapsamında ki zıtlaşmaları nedeniyle istifa etmesi ve akabinde Sultan VI. Mehmed Vahdettin

tarafından görevine iadesi söz konusu santranç maçının sonucuna direkt ve dolaylı olarak etki eden karşılıklı hamleler olarak kabul edilebilir.

Dört yıl süren I. Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin Cephesi'nde gerçekleşen muharebeler neticesinde; Orta Doğu coğrafyasını kimyasal silah ve gazlarla (klor gazı) beraber tank ve zırhlı araçlarla Gazze Muharebeleri tanıştırmış, Nablus Meydan Muharebesi ile de dünya harp tarihinin son büyük süvari taarruzu olarak tarihe not düşülmüştür.

Konvansiyonel taarruz harekâtında esas ve zaruri olan 3/1 kuvvet üstünlüğü oranını ve sıklet merkezi prensibini İngiliz cephe komutanlığı, Nablus Meydan Muharebesi öncesinde cephe hattı boyunca bazı kesimlerde 8/1, bazı kesimlerde ise 14/1 oranına ulaşmak suretiyle sağlamıştır. EK-D'de açıkça görüldüğü üzere Batı-Doğu istikametinde 8/7/4 Ordular sırasıyla savunmasını tertipleyen ve kuvvet çoğunluğunu İngiliz asıl taarruzunun beklediği kıyı şeridi (8. Ordu) bölgesine planlayan Yıldırım Ordular Grubu Komutanı General Sanders, İngiliz genel taarruz planını öngörmesine rağmen; General Allenby'ın kıyı şeridinden ardı ardına muharebeye soktuğu süvari kolordusu ve tümenlerinin taarruzları neticesinde savunma cephesinin aynı gün içerisinde 8. Ordu bölgesinden yarılmasının ve tüm diğer cephe boyuncu savunma insicamının kaybedilmesinin önüne geçememiştir. Söz konusu oranların I. Dünya Savaşı'nın tüm cephe ve muharebeleri ele alındığında herhangi bir örneğine rastlanılması mümkün olmayıp, bu kapsamda; tarafların lojistik destek unsurları ile harp araç ve gereçlerinin mukayeseli sonuçları da Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına dek belirtilen oranlara paralel olarak seyretmiştir.

En seçkin Osmanlı birliklerini Avrupa cephelerine sevk ederken bir an bile tereddüt etmeyen Osmanlı Genelkurmayı, Sina-Filistin Cephesi'nde şiddetle ihtiyaç duyulan takviye ve II. kademe birliklerini ise İstanbul-Cephe hattında defalarca gidip gelen rapor teatileri ve yazışmalar neticesinde kimi zaman gecikmeli, çoğu zaman da mürettep olarak harekât bölgesine sevk etmiş, Alman ve Türk subayları arasında hâsıl olan gerginlik ve görüş farklılıklarında dahi takdir yetkisini ekseriyetle Alman komuta heyetinden yana kullanmıştır. Bu kapsamda; Bab-ı Ali, Sina-Filistin Cephesi'ndeki sonucu adeta kendi elleriyle belirlemiştir denilebilir.

Sonuçta Sina-Filistin-Suriye Cephesi'nde ki mücadelenin sonuçları Osmanlı'nın Limni Adası'nda kurulan mütareke masasına oturmasına direkt olmamakla beraber dolaylı olarak etki etmiştir. Mütareke'nin imzalanması ile başlayacak ve Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yürütülecek Türk Milli Bağımsızlık Mücadelesi'nin üst düzey askeri kadrolarının birbirlerini iyice tanıması ve bir muvazzaf general/subay olarak ciddi muharebe tecrübeleri edinmeleri ise uzun soluklu Sina-Filistin Cephesi muharebelerinin müspet kazanımları olarak tarihe

geçmiştir. Bu kapsamda; Yıldırım Ordular Grubu teşkilatı içerisinde 8/22. Kolordu Komutanı olarak Albay Refet (Bele) Bey, 7/3. Kolordu Komutanı olarak Albay İsmet (İnönü) Bey, 7/20. Kolordu Komutanı olarak Ali Fuat (Cebesoy) Bey yer almış, Ali Fuat Bey'in Kolordusuna bağlı olarak muharebelere iştirak eden 26. Tümen'in başında ise Fahrettin (Altay) Bey görev yapmıştır. Söz konusu isimlere 1917 Ekim ayı başından, 1918 Ağustos ayı başına dek geçen on aylık süre zarfında Mustafa Kemal Paşa'nın istifası ile 7. Ordu K.lığına atanan Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa'yı da dâhil ettiğimizde Türk Milli Mücadelesinin birkaç istisna hariç tüm üst düzey askeri kadrosunun Filistin cephesinde omuz omuza çarpıştıkları gerçeği ortaya çıkmaktadır.

1918 Ekim ayı sonlarında Amik Ovası doğusu ile Halep kuzeyinde tutunabilen az sayıdaki Türk birlikleri, Türk Milli Mücadelesini icra edecek düzenli ordu birliklerinin de çekirdeğini teşkil etmiştir. Türk ve İngiliz birlikleri ile Arap unsurlarının Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından birkaç gün önceki konuş ve hareket durumları EK-E'de sunulan krokide görülmektedir. İngiliz taarruzlarını Katma güneyinde durduran 7. Ordu birlikleri İskenderun ve Hatay dâhil olmak üzere Halep kuzeyi bölgesini muhafaza ve müdafaa ederek Mütareke dönemine girmiştir. Yıllar sonra Hatay'ın Anavatan'a katılması amacıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılında hayatı pahasına yoğun bir çalışma ve seyahat temposu içerisine girmesinin başlıca (belki de tek) nedeni; 1918 Ekim ayında 8 ve 4. Orduların lavğ edilerek kendi emir komutasında bulunan 7. Ordu'ya bağlanması ve Yıldırım Ordularının kalan son düzenli birliği olan 7. Ordu ile Halep-Katma arasında İngiliz-Arap ilerleyişinin durdurulması olarak gösterilebilir. "*Hatay meselesi benim şahsi meselemdir...!*" şeklindeki beyanatının da Atatürk'ün 20 yıl önce büyük fedakarlıklar ile Hatay-Telev Rifat hattında tutunmayı başaran ve yeni Türk Devleti'nin güney hududunu çizen Türk askerine ve mazisine duyduğu saygıdan kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Çalışmamızda görüleceği üzere; Osmanlı askeri onca konuş ve kuruluş değişiklikleri, üst seviyede hâsıl olan hiyerarşik sürtüşmeler yanında, fedakârlıklarla icra ettiği taarruzların Kanal'da duvara çarpar gibi geri dönmesine rağmen başarı ile ricat etmiş, Gazze ve Şeria bölgelerinde azim ve inatla müdafaada bulunmuştur. Bu kapsamda; Büyük Savaş'ın başlangıcından itibaren, hasletlerini iyi bilen ve kendi içinden çıkmış komutanların emir-komutası altında sevk ve idare edilen Osmanlı birliklerinin; "*Bağdat, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirlere ecnebi milletlerin orduları hiçbir suretle sokulmayacaktır...!*" şeklinde veya benzeri ulvi emirlerle Ortadoğu topraklarını üç yıl değil daha uzun süreler boyunca savunma insicamı bozulmaksızın savunabileceği ve söz konusu inançlı savunma ile İngiliz inadını nihayetinde kıracağı değerlendirilmesinde bulunulabilir. Söz konusu

değerlendirmemizin yaşanmış ve tarihe mal olmuş örneğini, yine aynı coğrafyada ve aynı dönemde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına rağmen Medine'yi 1919 Ocak ayına kadar inat ve inanç ile müdafaa eden Fahrettin Paşa vermiştir.

KAYNAKÇA

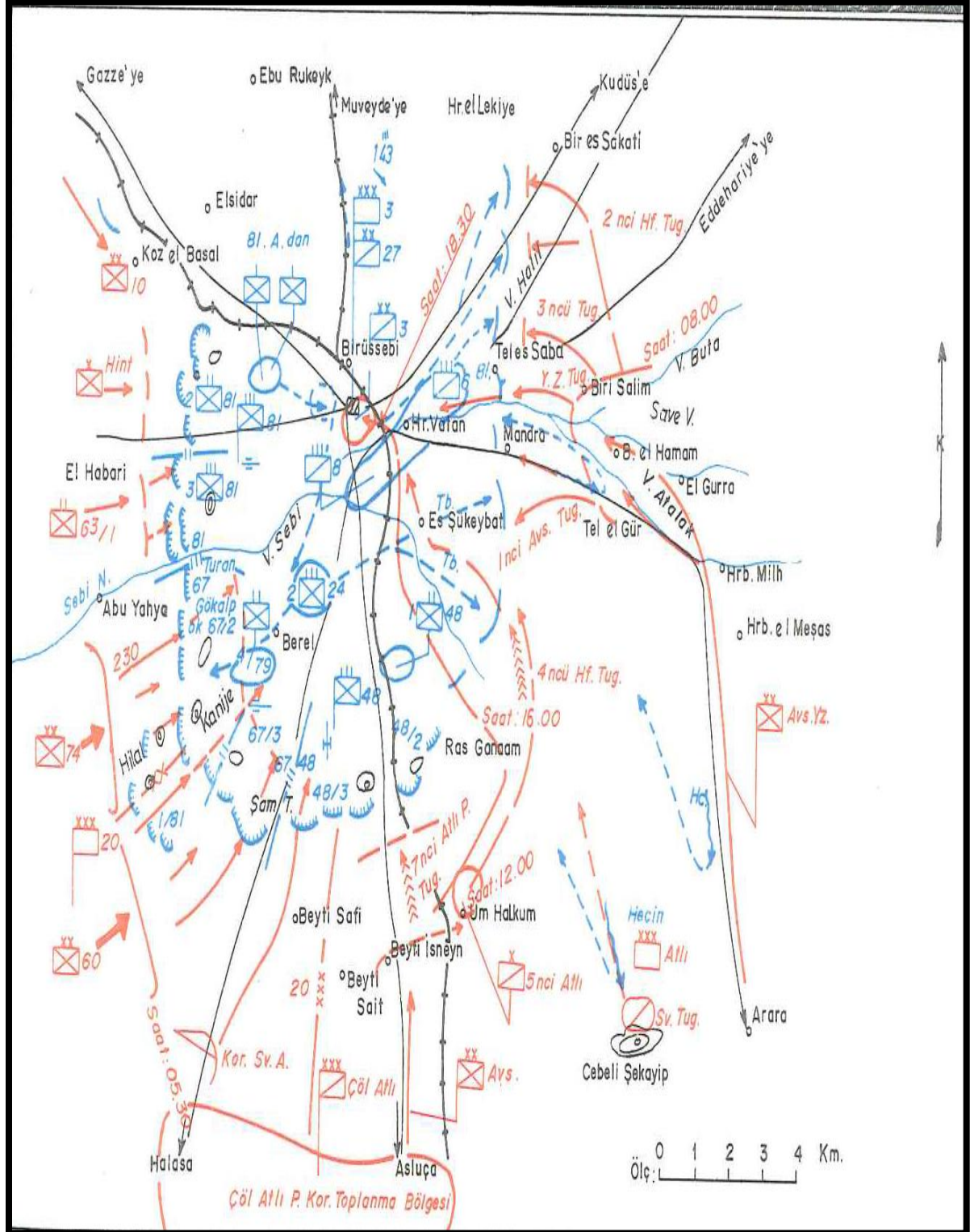
1. Ahmad Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
2. Atay Falih Rıfkı, Zeytinadağı, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2016.
3. Atay Falih Rıfkı, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Cumhuriyet Yayınları, Ankara, 1998.
4. Aydemir Şevket Süreyya, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C. II, 1908-1914, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
5. Balcı Ramazan, Tarihin Sarıkamış Duruşması, Nesil Yayınları, İstanbul, 2006.
6. Bayur Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım III, 1914-1918 Genel Savaşı ve Bunların Siyasal Tepkileri, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
7. Bruce Robert B., Jestice Phyllis G. ve diğerleri, Dünya Savaş Tarihi İmparatorluk Çağı (1776-1914) C. III, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
8. Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi" Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 45, Ankara, Bahar 2010.
9. Cemal Kemal, "Nablus Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal" Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 51, Ankara, Bahar 2013.
10. Cemal Paşa, Hatıralar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
11. Çulcu Murat, Arşivi Kaybolan Savaş Sina-Filistin-Suriye Cephesi, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2009.
12. E. Albay Muzaffer, Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.
13. Erden Ali Fuat, Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
14. Erickson Edward J., Dünya Savaş Tarihi I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918 C. IV., Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
15. Falkenhayn Erich Von, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
16. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4. Cilt I. Kısım Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.
17. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4. Cilt II. Kısım Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.
18. Guhr Hans, Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
19. Gülmez Nurettin, "Falkenhayn'ın Anılarında Türkiye Notları", Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, V/13, 2006/Güz.
20. Güralp Albay Şerif, 1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3. Süvari Tümeni'nin Harekâtı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
21. Halim Paşa Said, Buhranlarımız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, Basım tarihi yok.

22. Karakaş Nuri, “*Britanyalıların Gözüyle Sina-Filistin Cephesi’nde Türk Askeri*”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XXVII, Sayı:2, Aralık 2012.
23. Karal Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi C. V*, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
24. Kinross Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
25. Kress Von, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
26. Koçak Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
27. Mustafa Münim, *Cepheden Cepheye*, Arma Yayınları, İstanbul, 2002.
28. Örses İclal, “*Denizaltı Periskobundan Kuzey Afrika*”, Atlas Tarih Dergisi, Sayı:30, Yıl:2014.
29. Özçelik Ayfer, Ali Fuat Cebesoy, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
30. Robert B. Bruce, Phyllis G. Jestice ve diğerleri, *Dünya Savaş Tarihi İmparatorluk Çağı (1776-1914) C. III*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
31. Sanders Limon Von, *Türkiye’de Beş Sene*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.
32. Şarman Kansu, “*Kanala Gömülen Umutlar*”, Atlas Tarih Dergisi, Sayı:30, Yıl:2014
33. Toker Hülya, “*Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesinin Lojistik Durumu*”, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 26, Aralık 2015.
34. Umar Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ATAM Yayınları, Ankara, 2005.
35. Uyar Mesut, Ercikson Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları*, İstanbul, 2014.
36. Üzen İsmet, *1. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.
37. Üzen İsmet, “*İngilizlerin Kudüs’ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H. Allenby’nin Kudüs’e Törenle Girişi (9–11 Aralık 1917)*” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, Elazığ, 2009.
38. Yalçın Osman, “*Filistin Cephesi Türk Hava Harekâtı*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:55, Yıl: 2016.
39. Yengin Sami, *Drama’dan Sina-Filistin’e Savaş Günlüğü (1917-1918)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
40. Yıldırım Mustafa, *Mustafa Kemal İle Filistin’den Anayurdun Dağlarına 58 Gün*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
41. Yıldız Güntekin (Ed.), *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

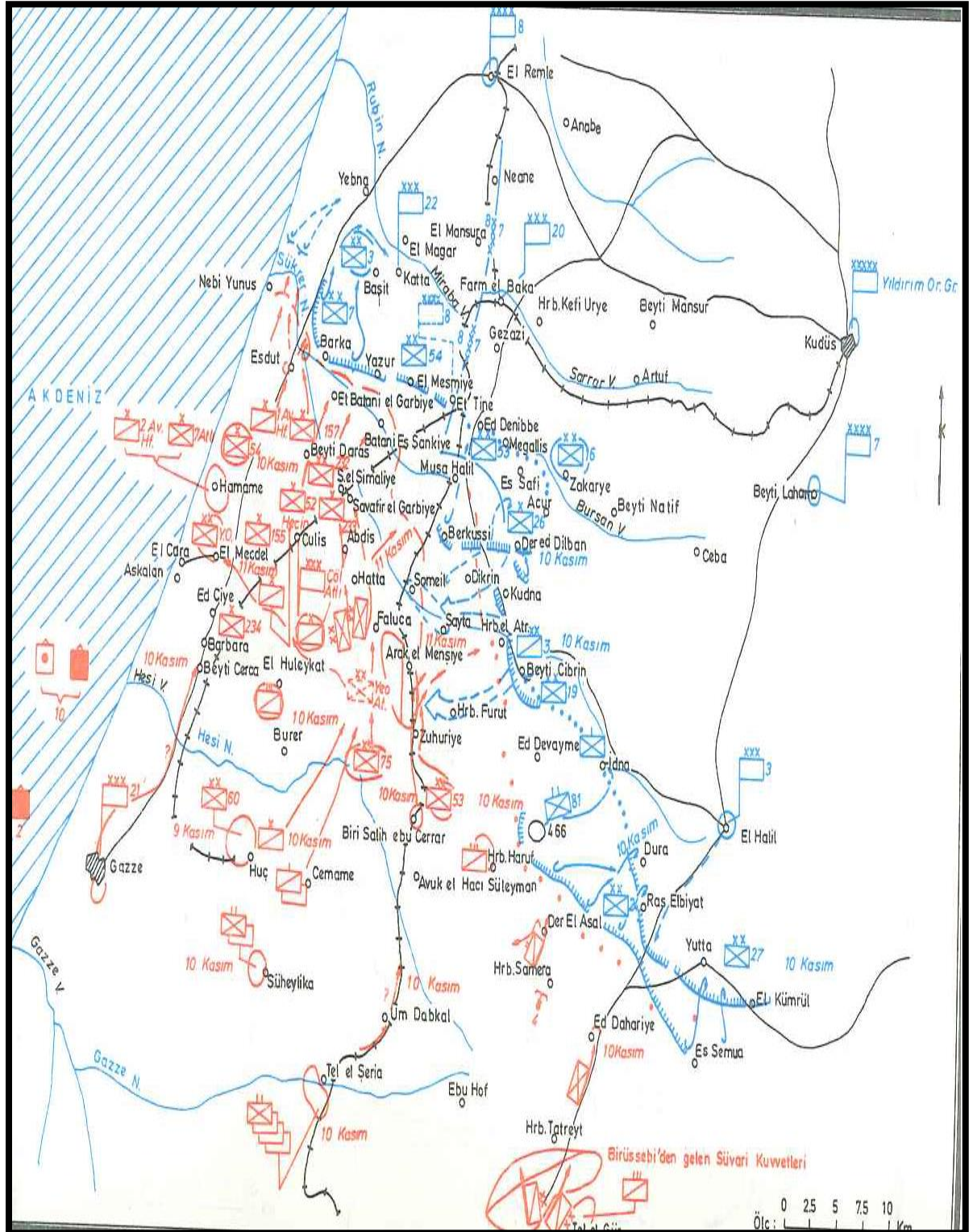

EK-B: Birüssebi Muharebesi 31 Ekim 1917

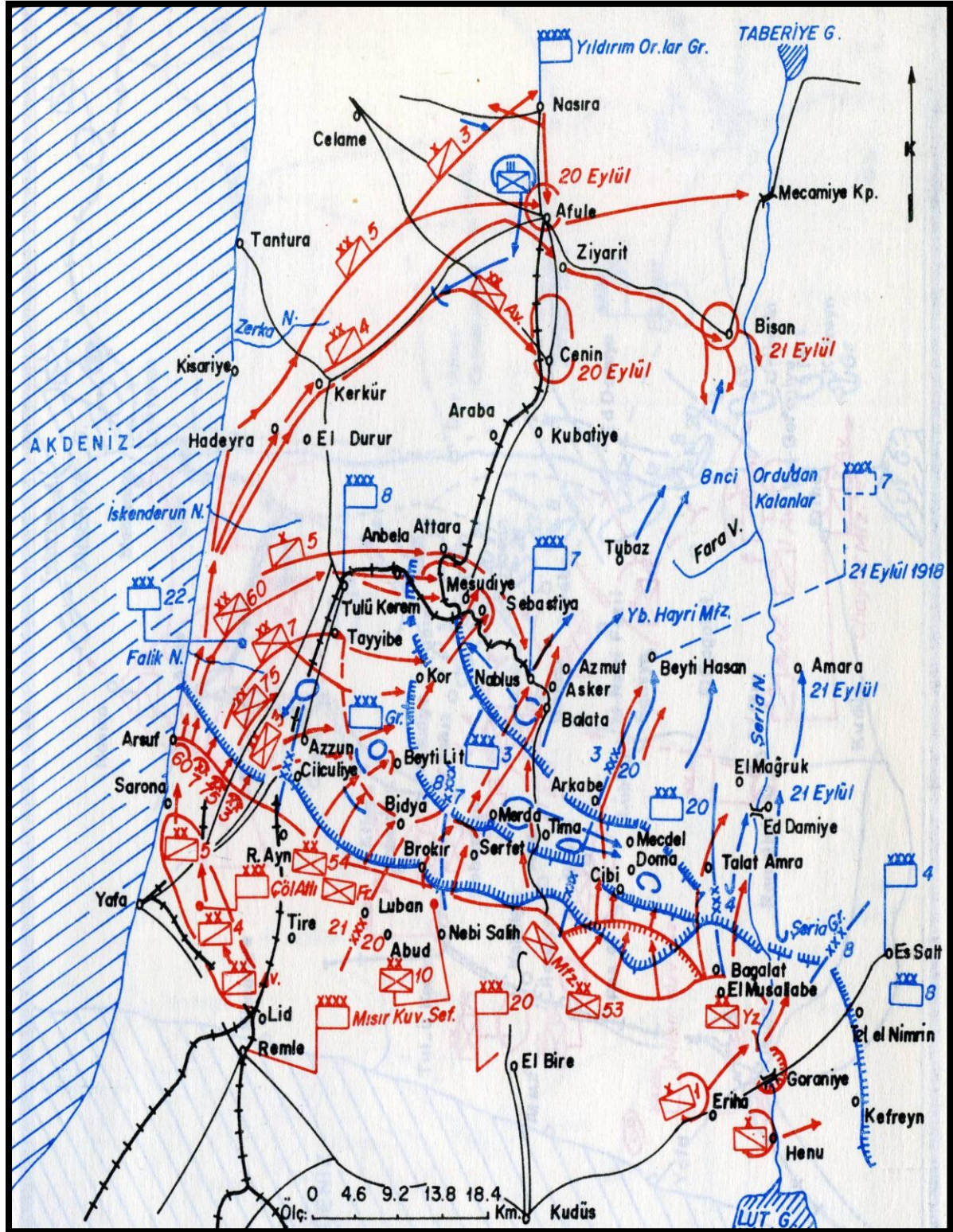
Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi IV. Cilt II. Kısım Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986. 5 Numaralı Kroki.

EK-C: İngiliz ve Osmanlı Birliklerinin Nablus Meydan Muharebesi Öncesindeki Durumları (11 Kasım 1917)

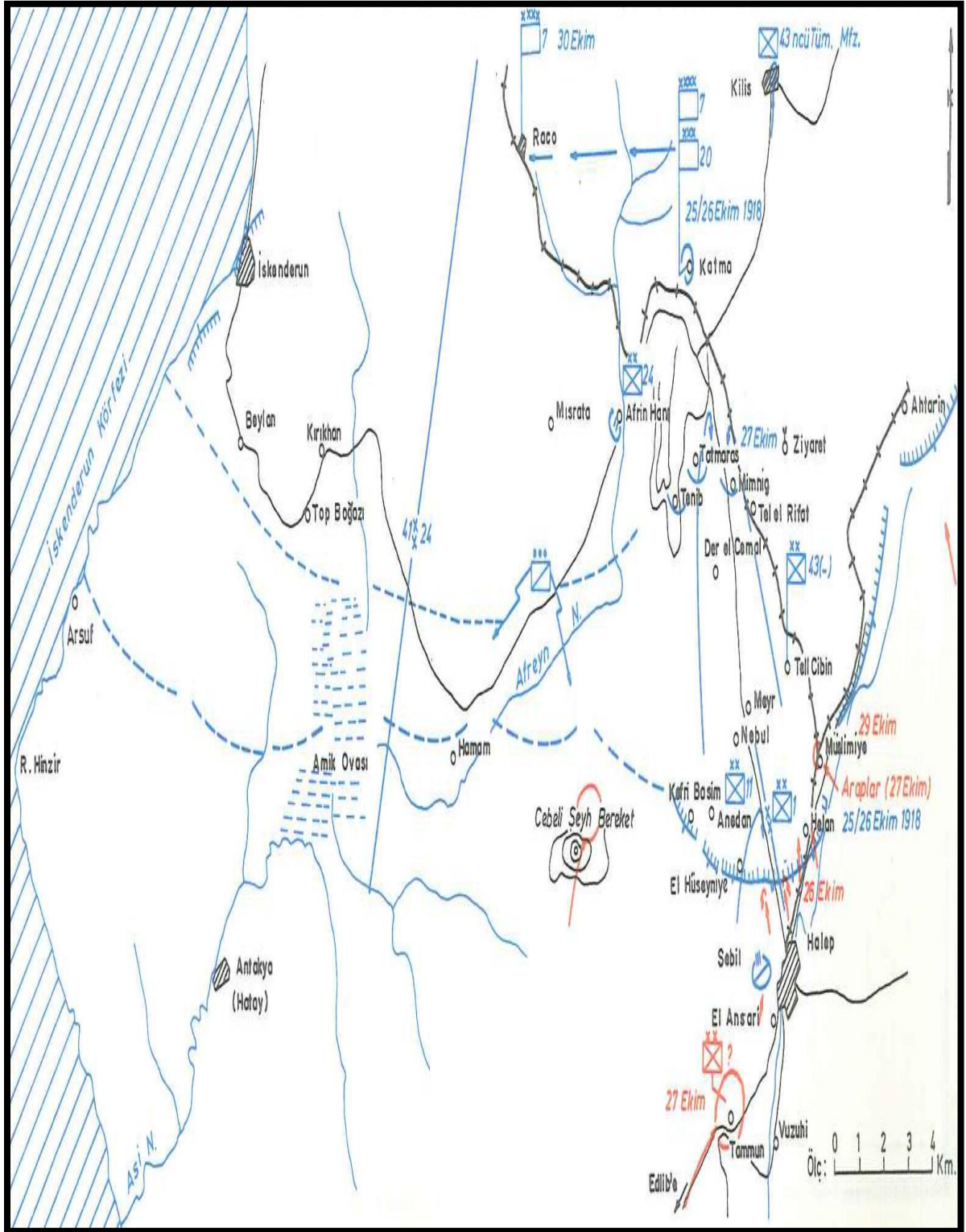
Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi IV. Cilt II. Kısım Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986. 14 Numaralı Kroki.

EK-D:Nablus Meydan Muharebesi (19-21 Eylül 1918)

Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi IV. Cilt II. Kısım Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986. 55 Numaralı Kroki.

EK-E:27-30 Ekim 1918 İtibariyle Türk Birliklerinin Çekildiği Son Hat

Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi IV. Cilt II. Kısım Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986. 65 Numaralı Kroki.